

Список використаних джерел:

1. Al-Mahdi case, Trial Chamber: Judgment and Sentence (27 September 2016). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF
2. Guidelines for Agreements Regarding Admission of Guilt, 2020. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20201009-Guidelines-for-agreement-regarding-admission-of-guilt-eng.pdf>
3. Giovanni Chiarini, “Negotiated Justice in the ICC: Following the Al Mahdi case, a Proposal to Enforce the Rights of the Accused” (2021), 5 PKI Global Justice Journal 13. URL: <https://globaljustice.queenslaw.ca/news/negotiated-justice-in-the-icc-following-the-al-mahdi-case-a-proposal-to-enforce-the-rights-of-the-accused>

Джужа Олександр Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
відділу організації наукової
діяльності НАВС

Посудевський Ілля Валерійович
доктор філософії, науковий
співробітник наукової лабораторії з
проблем державотворення та
правозастосування навчально-
наукового інституту права та
психології НАВС

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЙОГО ЖЕРТВИ

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України особливої актуальності набуває дослідження воєнних злочинів, а також кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви. Такий аналіз має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу глибше зрозуміти механізм злочинної поведінки, виявити типові риси злочинця, встановити чинники віктимізації та виробити більш ефективні підходи до запобігання і протидії воєнним злочинам.

Кримінологічна характеристика особи воєнного злочинця має бути комплексною та охоплювати соціально-психологічні, соціально-демографічні, моральні, поведінкові та інші ознаки. Водночас ключове значення має саме аналіз психологічних особливостей, оскільки вони значною мірою визначають характер реагування особи на екстремальні умови війни, ставлення до насильства, дисципліни, підпорядкування та

людської гідності. Щодо морально-психологічних особливостей, які є складовою кримінологічної структури особистості, то важливе значення мають типи темпераменту, запропоновані ще Гіппократом і розвинені І. П. Павловим на основі властивостей нервової системи людини – сили, рівноваги та рухливості процесів збудження і гальмування [4, с. 287].

У цьому контексті певне значення має типологія темпераменту, хоча її не слід абсолютизувати. Сангвінічний тип пов'язується з урівноваженістю та відносною стійкістю поведінки, холеричний – із запальністю, рішучістю та схильністю до імпульсивних дій, флегматичний – із повільністю, але відносною стабільністю, а меланхолічний – із психологічною нестійкістю в умовах значного напруження. Для воєнного середовища найбільш криміногенно небезпечним є поєднання імпульсивності, агресивності, емоційної нестійкості та низької здатності до критичного самоконтролю. Водночас психологія військової діяльності поєднує високу динаміку, стресогенність, необхідність швидкого реагування на загрози та одночасно сувору підпорядкованість ієрархії, що нерідко унеможливорює ініціативні рішення.

Для значної частини воєнних злочинців характерною є корисливо-насильницька мотивація, коли прагнення до матеріальної вигоди поєднується з бажанням відчувати владу над іншими людьми, принизити їх, підкорити собі або використати у власних інтересах. Для таких осіб типові крайня десоціалізованість, стереотипізованість поведінки, асоціальні насильницькі навички, егоцентризм, прагнення до негайного задоволення бажань, примітивізм і цинізм [7, с. 183–188]. Їм також властиві імпульсивність, підозрілість, злопам'ятність, відчуженість, замкненість та прагнення дистанціюватися від навколишнього світу.

Негативні якості особистості воєнних злочинців формуються у вкрай несприятливих умовах мікросередовища, за зниженого соціального контролю. Для таких осіб часто характерна агресивна поведінка, схильність до насильства і жорстокості навіть під час вирішення незначних міжособистісних конфліктів, підтримка неформальних насильницьких практик на кшталт «дідівщини», нерідко з елементами здириництва. Агресивність може бути як дифузною, так і вибірково спрямованою, причому об'єктами насильства зазвичай стають слабші особи, передусім жінки й діти.

Воєнних злочинців доцільно типологізувати за ступенем стійкості їх криміногенної спрямованості. До першої групи належать випадкові злочинці, для яких правопорушення стало наслідком неадекватної реакції на конфліктну ситуацію. До другої – стійкі, яким властива постійна агресивна налаштованість і сформований стереотип застосування грубої сили. До третьої – злісні, для яких насильство фактично є нормою. Окремо в літературі виокремлюються особливо жорстокі злочинці з психічними відхиленнями. Для поведінки воєнних злочинців також характерні ефект

регресії життя, феномен «самотності натовпу», нарцисизм і втягування у злочинну діяльність товаришів по службі [5, с. 115–116].

Серед загальних кримінологічних ознак рядового воєнного злочинця найчастіше виокремлюються молодий, найбільш криміногенно активний вік (20–35 років), нестійка психіка, залежність від численних зовнішніх і внутрішніх чинників, «гедоністичний ризик», протиправна допризовна поведінка, тривалий досвід уживання алкоголю чи наркотичних засобів, низький соціальний статус, недостатній рівень освіти та культури, досвід перебування в неформальному молодіжному середовищі, а також нездатність належно оцінювати суспільну небезпечність власних дій [2, с. 27–30]. Такій особі часто притаманні переконаність у власній правоті, нерозвиненість звички співвідносити свою поведінку з законом та схильність виправдовувати насильство обставинами служби чи наказом.

Окремої уваги потребує характеристика воєнного злочинця з числа офіцерського складу. Для такої особи більш типовими є дезадаптація, відчуження, прагнення вирішувати складні питання найпростішими, переважно насильницькими, методами. Для офіцерів-корисливих злочинців характерна психологія «тимчасового правителя», що проявляється у прагненні до наживи, безвідповідальності, жадібності, байдужості до долі підлеглих, кар'єризмі, зловживанні службовим становищем, а інколи – і в корупційній поведінці [6, с. 117–130]. Низький рівень психолого-педагогічної підготовки, побутове пияцтво, перекладання своїх обов'язків на старослужбовців, толерування насильства та зв'язки з кримінальним середовищем створюють додаткові умови для вчинення воєнних злочинів.

Залежно від характеру взаємодії особи та ситуації доцільно виділяти чотири типи воєнних злочинців: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний і випадковий. Послідовно-криміногенний тип характеризується стійкою антисоціальною орієнтацією та активним створенням умов для злочину; ситуативно-криміногенний – вчиненням злочину під впливом несприятливої ситуації за наявності внутрішньої готовності до протиправної поведінки; ситуативний – значною залежністю від конкретних обставин; випадковий – несприятливим збігом життєвих подій, афектом або перевищенням меж необхідної оборони. Показово, що почуття каяття найбільш властиве саме особам випадкового типу, тоді як переважна більшість інших злочинців переконана у правильності своїх дій.

Мотивація воєнних злочинів також має кілька типових різновидів. Передусім це відверто егоїстичні мотиви, пов'язані з досягненням особистої вигоди. Друга група мотивів зумовлена прагненням приховати інші порушення або уникнути відповідальності. Третю становить бажання уникнути навантаження, полегшити собі виконання обов'язків, забезпечити власний комфорт. Четверта група пов'язана з хибно зрозумілими престижними інтересами, коли злочинна поведінка подається як спосіб самоствердження чи підтримання авторитету. П'яту групу становлять мотиви, продиктовані юридичним нігілізмом, коли вимоги права

ігноруються як зайвий формалізм. Узагальнення цих мотивів дає підстави стверджувати, що серед воєнних злочинців переважають представники інтровертивного, ситуативного і корисливого типів, що необхідно враховувати при розробці профілактичних програм.

Окрему небезпеку становлять воєнні злочинці, які вчиняють злочини на сексуальному ґрунті. Для них часто характерні інтроверсія, підвищена імпульсивність, емоційна деформація, схильність до сексуальних перверсій, цинічне ставлення до жінки та жертви загалом. В умовах бойового стресу, за відсутності ефективних механізмів психологічного розвантаження, така деформація особистості лише посилюється, створюючи підґрунтя для сексуального насильства, приниження честі й гідності цивільного населення.

Водночас кримінологічне дослідження воєнної злочинності є неповним без урахування віктимологічного аспекту, оскільки, він по-перше, розширює профілактичний потенціал кримінології. По-друге, дає змогу правоохоронним органам та громадським об'єднанням ефективніше працювати з потенційними потерпілими. По-третє, сприяє більш точному розумінню латентності злочинів. По-четверте, допомагає глибше оцінити економічні, психологічні, соціальні та військові наслідки злочинності.

Сучасна українська кримінальна віктимологія як галузь кримінологічних знань накопичує та узагальнює наукові відомості про жертву злочину і пропонує нові напрями для подальшого розвитку цієї сфери. З появою й розвитком кримінологічної теорії воєнної злочинності необхідність вивчення її віктимологічного аспекту стала очевидною, оскільки без такого аналізу дослідження злочинності було б неповним, особливо у частині профілактики антигромадської поведінки.

Воєнні злочини становлять порушення Женевських конвенцій 1949 року та інші порушення законів і звичаїв війни, визначені у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. До них належать умисні вбивства, катування, депортація населення, захоплення заручників, напади на цивільне населення і цивільні об'єкти, гуманітарний персонал, культурні та релігійні об'єкти, а також інші тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права. Саме тому воєнна віктимологія має не лише теоретичне, а й виразне практичне значення.

У межах віктимологічного підходу необхідно визначити коло злочинів, унаслідок яких безпосередньо заподіюється фізична, моральна чи майнова шкода як військовослужбовцям, так і цивільному населенню. До першої групи належать злочини, жертвами яких стають військовослужбовці, військовозобов'язані, їхні родичі або члени сім'ї, зокрема передбачені ст. 114-2 та ст. 435-1 КК України. До другої групи належать злочини, жертвами яких є держава, цивільне населення та військові, зокрема колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, незаконне використання гуманітарної допомоги, виправдовування чи заперечення збройної агресії [3].

Протягом останніх років особливої актуальності набуло дослідження соціальних факторів віктимізації населення, що пов'язано з глобальними трансформаціями суспільства, зміною його соціальної структури та становища особи в умовах воєнного стану [1, с. 34]. Воєнні дії, масове переміщення населення, руйнування соціальних зв'язків, матеріальна нестабільність, психологічна травматизація та загальна дестабілізація суспільства значно підвищують рівень віктимізації населення.

З урахуванням викладеного запобігання та протидія воєнним злочинам мають ґрунтуватися на комплексному підході. Ефективність такої діяльності залежить від своєчасного виявлення деструктивних проявів у військовому середовищі, належного функціонування військової юстиції, удосконалення правового статусу командирів, розвитку незалежних правоохоронних механізмів у військах, очищення армії від осіб, непридатних до служби за морально-психологічними, фізичними або медичними критеріями, а також від поглиблення віктимологічної профілактики й посилення психологічної стійкості особового складу.

Отже, кримінологічна характеристика особи воєнного злочинця свідчить, що для нього найбільш типовими є агресивність, емоційна нестійкість, деформована правосвідомість, низький рівень соціального контролю, корисливо-насильницька мотивація та готовність до виправдання власної протиправної поведінки. Водночас віктимологічний аспект дозволяє встановити коло найбільш уразливих жертв, чинники їх віктимізації та основні напрями профілактичної роботи. Саме поєднання кримінологічного і віктимологічного підходів створює належне підґрунтя для глибшого наукового осмислення воєнної злочинності та вироблення результативних заходів її попередження.

Список використаних джерел:

1. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
2. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ.* 2014. № 2 (8). С. 27–36.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кримінологія. Загальна частина: альбом-схем / автори-упорядники С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів: Десна, 2015. 658 с.
5. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужи. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

6. Машлякевич Д. С., Литвинов О. М. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія / Кримінол. асоц. України. Харків: В деле, 2016. 259 с.

7. Халимон С. І., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Наукові роздуми професора І. Г. Богатирьова у дискурсі доктрини пенітенціарного права: ювілейне видання: монографія. Київ: Дакор, 2024. 208

Дрозд Валентина Георгіївна

начальник консультативно-контрольного відділу Департаменту забезпечення Діяльності Голови Національної поліції України доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У РОБОТИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ: ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОТОКОЛУ БЕРКЛІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток цифрових технологій – зокрема супутникового спостереження, безпілотних літальних апаратів, мобільних пристроїв, соціальних мереж, хмарних сервісів та інструментів аналізу великих даних — формує принципово нове середовище фіксації міжнародних злочинів. Події, які раніше залишалися поза межами належного документування, сьогодні фіксуються в режимі реального часу та накопичуються у вигляді цифрових слідів, що істотно підвищує оперативність і масштабність доказування.

У цьому контексті Міжнародний кримінальний суд дедалі активніше використовує дані з відкритих джерел (далі – OSINT) для встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності, зокрема політичного та військового керівництва [1]. Йдеться про аналіз відео- та фотоматеріалів із соціальних мереж, супутникових знімків, геолокаційних даних, цифрових метаданих, а також інформації з відкритих баз даних і медіаресурсів. Такий підхід дозволяє відтворювати обставини злочинів, встановлювати місце, час і учасників подій навіть за відсутності фізичного доступу до місця їх вчинення.

Показовим є використання OSINT у справі проти Ахмад аль-Факі аль-Махді (Малі, 2016 р.), де аналіз відкритих джерел, включаючи відеозаписи та супутникові знімки, сприяв доведенню факту знищення культурної спадщини та встановленню ролі обвинуваченого. Подібна практика демонструє, що

